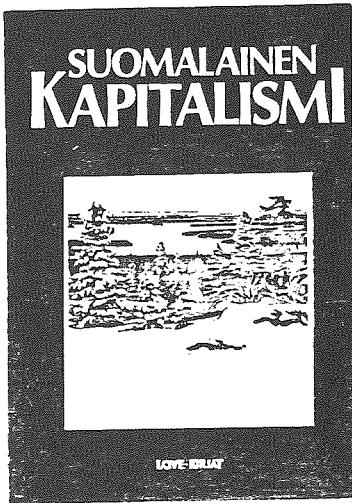

KAPITALISMIANALYYSIN JA IDEOLOGIATUTKIMUKSEN ONGELMIA

PEKKA KOSONEN ym.: *Suomalainen kapitalismi. Tutkimus yhteiskunnallisesta kehityksestä ja sen ristiriidoista sodanjälkeisessä Suomessa. Helsinki, Love Kirjat, 1979. Seitsemännen luvun arviointia.*

"Suomalaisesta kapitalismista" jäi mieltäni hiertämään yksi pääseikka, nimittäin kirjan yleinen rakenneperiaate, jonka tiivistän näin: Ensinnä käsitellään talous monopolipääoman arvonlisäys- ja kasautumisprosessina (ss. 79-238), sitten tarkastellaan politiikkaa (sosiaalipolitiikkaa, kansainvälistä politiikkaa ja sisä- eli puoluepolitiikkaa, ss. 239-440) ja lopuksi kirjoitetaan muutama sana ideologiasta (seitsemäs jakso eli ss. 441-466). Rakenne on klasista ja tuttua historiallisen materialismin mukaista tarkastelutapaa. Historiallinen materialismihan jakaa yhteiskunnalliset suhteet materiaaliin ja ideologiin. Materiaaliset yhteiskuntasuhteet antavat basiksen, jolla ymmärretään annetun yhteiskunnan taloudeellista

rakennetta, tuotantovoimien määrättyä kehitystasoa vastaavien tuotantosuhteiden kokonaisuutta. (1) Ideologiset suhteet viittaavat ylärakenteeseen, jolla puolestaan tarkoitetaan poliittisten, oikeudellisten, taiteellisten, filosofisten käsitysten ja vastaavien organisaatioiden ja instituutioiden, erityisesti valtio- ja oikeuslaitoksen kokonaisuutta. (2) Tällaiselle yleiselle rakenteelliselle ja jäsentävälle ajatukselle "Suomalainen kapitalismi" on kokonaisuutena perustettu.

Olkoon nyt sitten tässä yhteiskunnan eräs perusjakautuminen, yhteiskunnan perustava instituutiojako: 1. materiaallinen tuotanto eli talous, 2. valtio ja oikeus ja 3. ideologia ja kulttuuri. Suurin piirtein tällaista peruskuviota "Suomalainen kapitalismi" kokonaisrakenteena heijastaa - ja tästä voidaan kai päätellä, että tuo kolmijakoinen rakenne myös ajatellaan olennaiseksi suomalaisen kapitalismin ja yhteiskunnan käsitteellistykseksi, peruskategorisoinniksi yhteiskuntatieteellisessä mielessä.

Minkälainen analyysi suomalaisesta kapitalismista ja yhteiskunnasta tämän peruskategorisoinnin varaan sitten kohotetaan "Suomalaisessa kapitalismissa"? Minulla itselläni on perustellumpi käsitys rakenteellisen jäsenyyksen viimeisestä osasta eli "Suomalaisen kapitalismin" kulttuuria, ideologiaa ja yhteiskunnallista tietoisuutta koskevasta analyysistä kuin talouden, valtion ja politiikan erittelyistä. Keskityn siksi ensiksimmäntuun.

Saanen kiteyttää käsitykseni näin: Esityksessä on spesifiä itse aineisto - luonnollisesti. Tarkasteltavana on itsenäisyyden ajan Suomen kulttuurinen ja ideologinen yleisilmasto sekä erityisesti kaksi yhteiskunnallista laitosta, koulu ja joukkotiedotus (viimeksi mai-

nittu eriytettyinä vielä lehdistöön ja Yleisradioon). Tämä ainakin on tarkastelussa spesifiä. Mutta muu ei mielestäni sitten enää olekaan. Nimenomaan teoreettiselta kannalta kat-saus ei ole kohdespesifiä, vaan yhtäältä teoreettiseksi tarkastelu- ja selityserustaksi yleistetään taloudesta ja politiikasta "metafyysiselta vaikuttava" käsite "luokkien voimasuhde" (3) ja toisaalta käsitteelliseksi horisontiksi jää melko ehdottomalla tavalla kulttuuria, ideologiaa ja yhteiskunnallista tietoisuutta koskeva (lähes-) arkinen ymmärrys. Mutta samassa mitassa kuin "Suomalainen kapitalismi" on epäonnistunut institutionaalisesti kohdespesifien teorian ja käsitteiden omaksumisessa ja kehittämisessä, on se joutunut itse näiden institutionaalisten muotojen episteemiseksi vangiksi. Toisin sanoen, kun yhteiskunnan institutionaalisia muotoja - jotka ovat aina samalla sekä käytännön eli toiminnan muoto että ajatusmuoto: "Praxiksen muodot ja niitä vastaavat ateoreettisen ymmärryksen muodot ovat ihmistieteiden objektien objektiivisen, ontologisen konstituution välttämättömiä elementtejä" (4) - kun näitä muotoja, tässä erityisesti ideologian, propagandan, kulttuurituotannon jne. muotoja ei ole arkikokemuksen horisonttina asetettu probleemeiksi, ei niiden yli ole edes alettu kiive-tä, vaan ne on konfirmoitu teoreettisen analyysin ja käytännöllisen toiminnan jättämättömäksi basikseksi. Tämän jälkeen on "Suomalaisen kapitalismin" analyysin kapitalismispesifisyys voitu koettaa toteuttaa vain ulottamalla "luokkien voimasuhde" aina uusille ja uusille yhteiskunnallisen praxiksen aloille niiden "viimekätisenä" selityserustana - myös ideologian ja kulttuurin alueelle.

On sanottu, ettei Marxin keksinnössä ollut vallankumouksellista työnarvoteorian löytäminen, vaan klassisen kansantaloustieteen kvantitatiivisten muotojen muoto-ongelman ratkaisu historiallis-loogisen metodin pohjalla. (5) Ja tässä on olennaista, että metodi ei suuntaudu arkikokemuksessa valmiina kohdattaviin muotoihin (joista klassinen esimerkki on raha; me voisimme ajatella vallitsevaa joukkotiedotusta, esimerkiksi maakunnallista ykköslehteä) valmiina muotoina. Marxin analyysi "Pääomassa" suun-

tautuu tällaista yhteiskuntateorian esineontologisuutta vastaan. - Tällaiset ajatukset (joita esimerkiksi Lauri Mehtonen ja edesmennyt Matti Juntunen ovat viljelleet eri paikkakunnilla ja joista voidaan tiivistää sellainenkin väite, ettei Marxin "Pääoma" ollut vain kapitalismin talouden taloudellista erittelyä, vaan myös kapitalistisen yhteiskunnan arkisen kokemisen analyysia ja kritiikkiä), nämä ajatukset ovat nähtävästi innoittaneet monia meikäläisiä yhteiskuntatieteilijöitä. Itse kuulun näihin innoituksen saaneisiin. Tältä pohjalta on ymmärrettävää, että haluan ulottaa fetišsimuotojen eli talouden (taloudellisen instituution) objektiivisten ajatusmuotojen tarkastelulogiikan yli yhteiskunnan koko instituutiorakenteen eli tarkastella kaikkia yhteiskunnallisten käytäntöjen institutionaalistuneita muotoja objektiivisina ajatusmuotoina.

Näin saan seuraavan teesin: Instituutiot, käytännön institutionaalistuneet muodot ovat myös objektiivisiä ajatusmuotoja - vai pitäisi-kö sanoa peräti: objektiivisiä tietoisuusmuotoja. Tämähän ei ole mikään huiman omaperäinen ajatus (6), enkä voikaan siihen tässä jäädä. On nimittäin mielestäni välttämätöntä kysyä institutionaalisten muotojen ja ylimalkaan yhteiskunnallisten muotojen syntyä.

Yhteiskunnan instituutioiden synty - tai ainakin niiden perusteellinen muodonmuutos - osuu eräässä mielessä yksin pääoman kehityksen kanssa: pääoman kehitys alkeistaan eli kauppiaan ja koronkiskurin pääomasta moderniksi monopolistiseksi, konglomeroituneeksi finanssi- ja teollisuuskapitalismiksi. Tämä kehitys - siis pääoman kehitys - asettaa paikallisesti rajoittuneen yhteisön tilalle universaalin yhteiskunnan. Pääoman alainen yhteiskunnallistuminen kuitenkin etenee ja uusintuu ihmisten "selän takana" sellaisena laajana kokonaisuhteytenä, jonka sidosaineksella, arvolla, ei ole edes omaa materiaalisuutta ja jonka tiedostamisen ehdot ylittävät spontaanin arkikokemuksen mahdollisuudet. Tämä merkitsee, ettei praktisten muotojen (instituutioiden, objektiivisten ajatusmuotojen) täyttämärkitystä eli niiden merkitystä kapitalistisena yhteiskuntatotaliteettina voida ymmärtää arkikokemuksen valossa arkikokemuksesta itses-

tään käsin, noiden praktisten muotojen omassa piirissä, käytännöllisessä toiminnassa. Objektivistien, institutionaalisten tietoisuusmuotojen kapitalismispesifisyys jää tässä käsittämättä - ja samalla tavalla "Suomalaisen kapitalismin" tässä tarkasteltava teksti jää ainakin osaksi arkikokemuksen tasoon.

Erityisen hyvin tämä ilmenee, kun puhe kääntyy joukkotiedotusvälineisiin. Näistä kirjoitetaan seuraavasti: "Joukkotiedotuksella on kapitalismissa monia tehtäviä. Esimerkiksi tuotantovälineiden kehittäminen edellyttää yleisten kuljetus- ja yhteydenpitovälineiden kehitystä... Tässä näkökulmana on kuitenkin se, mikä joukkotiedotuksen tajunnallinen ja aatteellinen vaikutus joukkoihin on, erityisesti: mikä on porvarillisen joukkotiedotuksen rooli yhteiskunnallisten suhteiden tajunnallisessa uusintamisessa." (S. 458, alleviivaus minun - K.P. Tässä muuten voi aavistaa historiallisen materialismin: materiaalisena yhteiskuntasuhteena joukkotiedotus on yhteydenpitoväline, mutta ideologisena suhteena joukkojen tajunnan uusintamista, aatteellista vaikuttamista.)

Lainauksessa hipaistaan kaikkein olennaisinta - "yleiset kuljetus- ja yhteydenpitovälineet" - mutta romahdetaan sitten takaisin alas arkitietoisuuden tasoon eli puheeseen ideologisesta manipulaatiosta, jossa ratkaisevaa on, missä suhteessa eri luokkaosapuolien ja -fraktioiden kannat pääsevät vallitsevien omistus- ja kontrollisuhteiden nojalla julkisuudessa näkyviin ja kuuluviin. Esimerkiksi sanomalehti: "...lehtien täytyy ottaa kirjoituksissaan huomioon se, että suuri osa lukijoista on palkkatyöläisiä. Siten lehdissä suositaan keskustelua ja erilaisten mielipiteiden esiintuloa moniarvoisuuden vaikutelman luomiseksi - rajana on kuitenkin kapitalistisen tuotantotavan hylkäävien mielipiteiden esittäminen. Varsinkin 'vahemmän vaarallisiksi' koetuilla alueilla (musiikki, kuvataide ym.) saatetaan sallia hyvinkin demokraattisten kantojen esilletuominen. Sen sijaan tärkeissä taloudellisissa ja poliittisissä kysymyksissä riippumattomat lehdet pitäytyvät tarkasti vallitsevien valtasuhteiden ylläpitämisessä." (S. 460.)

Voidaan kysyä, toimiiko suomalainen valta-lehdistö tällä tavalla, omaksumalla "yhä hienostuneempia menetelmiä aatteellisessa vaikuttamisessa" vallitsevien valtasuhteiden ylläpitämiseksi. Minusta ei toimi - tai ainakin "aatteellinen vaikuttaminen" yllä kuvatussa mieles-

sä (hallitseminen ja vallan turvaaminen väärän tai puutteellisen tiedon avulla) on lehdistön toiminnan toisarvoinen puoli. Mielestäni moderni sanomalehti sellaisena kapitalistisesti tuotettuna tavarana kuin vaikkapa Helsingin Sanomat tai Aamulehti on - instituutiona - nykykaisen yhteiskunnan välttämätön yleinen yhteydenpitoväline, ja juuri tässä on sen ensisijainen ideologisuus, se ideologisuus, jota ei voida voittaa vaihtamalla esimerkiksi ns. "voimasuhteen" mahdollisen muutoksen turvin yksiä "kantoja" toisiksi "kannoiksi". Miten tätä omasta mielestäni todellisinta ja vakavinta joukkotiedotuksen ideologisuutta voidaan luonnehtia? En ryhdy seikkaperäiseen tarkasteluun, vaan luonnostelen lyhyesti asian kaksi puolta:

1. Ensinnäkin moderni journalismi välittää privatisoituneista yksilöistä muodostuville joukkoyleisöille yhteiskunnan (ja koko maailmankin) objektivistien ajatusmuotojen, instituutioiden ja niiden strukturoimien uutisarvokynnyksen ylittävien tapahtumien koko kirjona, valtavana instanssi- ja tapausmassana. Perspektiivinä tässä välittämässä ja esittämässä on aina praktisen toiminnan, tapahtumien oma perspektiivi. Olen luonnehtinut tätä sanomalla, että joukkotiedotusvälineet potensioivat arkipäivän arkipäiväisyyttä. On myös huomattava, että sanomalehtikin on yksi privatisoitumisen momentti (7) ja että privaatti on ideologisena käytäntönä alkuehto "aatteelliselle vaikuttamiselle" sikäli kuin viimeksimainittua yleensä esiintyy.

2. Mutta joukkotiedotusvälineet ovat itsekin institutionaalistunut käytäntö sen ohella, että ne välittävät etupäässä muita käytännön muotoja omassa toiminnassaan massayleisöille. Jos nyt sanotaan, että pääomapohjaisen yhteiskunnan kannalta affirmatiivista tiedettä leimaa tieto-opillinen positivismi, niin affirmatiivista arkipäivää leimaa praktinen positivismi, jolloin affirmatiivisen joukkotiedotuksen institutionaalisuuteen kuuluu praktinen journalistinen positivismi. Käsitteen "praktinen positivismi" olen lainannut Prokopilta (8), jolla käsite asettaa tärkeällä tavalla kriittisen käytännön, myös kriittisen journalismin tehtävää seuraavasti:

"Instituutioiden, niiden erityisen käyttöarvon [esimerkiksi vaikkapa sanomalehden - K.P.] todellinen, laadullinen muuttaminen ja parantaminen on mahdollista vain, jos onnistutaan kehittämään laadullisia vaihtoehtoja niille instituutioille, joihin joukot ovat kiinnittyneet - jos onnistutaan hajottamaan se praktinen positivismi, joka on sisältönä kaikissa näissä instituutioissa eli jos esimerkiksi vallitsevan positivistisesti hajonneen uutisvälityksen muodon analyysin ja kritiikin pohjalta onnistutaisiin luomaan sellainen uutisten välityksen ja muokkauksen tapa, jota ei määrää abstraktisarvovapaa "informaatio"."

Eräs muoto praktisesti positivistista journalismia on niin sanottu objektiivinen journalismi ja joukkotiedotus. (9) Sen aineksia ovat esimerkiksi seuraavanlaiset pitämykset:

o Tosiasioiden ymmärtäminen teoriavapaiksi puhtaiksi tosiasioiksi ja niiden ehdoton kunnioittaminen tiedon ja totuuden viimekätisenä kriteerinä eli "luonnontieteellinen" asenne tietoa ja tosiasioita kohtaan. Objektiivisen joukkotiedotuksen ideaa luonnehtii hyvin erään sitä edustavan vast'ikään ilmestyneen kirjan nimi: "Loyalitet mod virkeligheden". (10)

o Ontologinen essentialismi (esineontologisuus) eli käsitys, että ns. pinnan eli ilmiötason takana oleva olemus on todellisuudessa olemassa kuin sipulin ydin monien kuoriensa alla eli siten verhoittuna, että verhojen riisumiseen tarvitaan ovelia journalistisen tiedon hankinnan ja muokkauksen strategioita.

o Absoluuttisen eron tekeminen subjektin ja objektin välille siten, että tiedossa ja sen hankinnassa on kysymys subjektin objektiin suuntaamasta tiedollisesta aktiviteetista, mutta ei itsereflektiosta, siis äärimmäinen objektivismi. - Muitakin praktisesti positivistisen journalismin piirteitä varmasti löytyisi tarkemmassa analyysissä.

En halua väittää, että ideologinen manipulatio olisi olematonta tai merkityksetöntä. Varmasti jokin ihmisoikeuskampanjointi oli todellista ja merkittävää niin kauan kuin sitä kesti. Mutta ideologinen kampanjointi on kuitenkin mielestäni joukkotiedotuksen varsinaisen ideologisuuden alistettu momentti, ei avain yhteiskunnallisen tietoisuuden muodostuksen anatomiaan. Minusta joukkotiedotuksen suhdetta yhteiskunnalliseen taisteluun poliittisesta herruudesta ei voida kuvata sanoilla "suhteellinen itsenäi-

syys"; tämä olisi pään piilottamista pensaaseen. Mielestäni joukkotiedotus ja journalismi ovat jotakin, joka suhteessa politiikkaan on absoluuttisen itsenäistä siinä mielessä, että ne ovat inhimillisen vuorovaikutuksen ja kanssakäymisen (oikeastaan: kielen) sellaisia kvaliteetteja, jotka eivät redukoitu mihinkään primäärimpään kvaliteettiin. Journalismi on journalismia kunnes maan päältä häviää. - En sanoisi niin, että luokkaintressit tai politiikka alistavat journalismin itselleen ja käyttävät sitä ajamaan niitä tai näitä päämääriä. Sanoisin mielummin niin, että journalismi ja joukkotiedotus voivat osaltaan ja tavallaan artikuloida luokkaintressejä ja poliittista taistelua, joilla ei olisi ensinkään julkista olemassaoloa ilman joukkotiedotusta. Toisin sanoen, joukkotiedotus ja journalismi ovat politiikan konstituition elementtejä. Ja tämäkin pätee vain niin kauan ja siinä mitassa kuin joukkotiedotus todella artikuloi politiikkaa - tähän joukkotiedotuksen ylivoimaisesti suurin osa ei ole enää tehnyt vuosikymmeniin suomalaisessa yhteiskunnassa.

Loppusanoiksi voin oikeastaan yhtyä Seppo Toiviaisen "Suomalaista kapitalismia" koskeneeseen luonnehdintaan ja huomautukseen: sen ideologiaosa piti jättää ohueksi ideologiateorian kehittymättömyyden vuoksi.

Kauko Pietilä

VIITTEET:

- (1) Ks. HAHN, E. & EICHHORN, W. & KOSING, A. & MILLER, R. & SCHLIWA, H. (Red.). Grundlagen des historischen Materialismus. Dietz Verlag, Berlin 1976, ss. 218, 220.
- (2) Emt., s. 220.
- (3) Vrt. RAHKONEN, Keijo. Suomalainen kapitalismi. [Arvostelu.] Yhteiskuntasuunnittelu, 17 (4), 1979, s. 27.
- (4) MEHTONEN, Lauri. Ateoreettinen ymmärrys ja 'fenomenologia'. Monisteessa TAITEEN FILOSOFIAN TUTKIMUSPROJEKTIN JULKAISU I. Jyväskylän yliopisto, filosofian laitos, julkaisu 7, 1976, s. 9.
- (5) Ks. HAUG, Wolfgang Fritz. Bürgerliche Privatform des Individuums und Umweltform der Gesellschaft. Teoksessa HOLZKAMP, K. &

- BRAUN, K-H. (Hrsg.) Kritische Psychologie. Bericht über den 1. Internationalen Kongress Kritische Psychologie vom 13.-15. Mai 1977 in Marburg. Pahl-Rugenstein Verlag, Köln 1977, s. 80.
- (6) Ks. vaikka DURKHEIM, Emile. Die Methode der Soziologie. Verlag von Dr. Werner Klinkhardt, Leipzig 1908, ss. 39-40: "Nämä ajatusmuodostumat eli käsitteet...on luotu käytännössä ja käytäntöä varten. Ajatuksella voi kylläkin olla käytännöllisesti hyödyllinen tehtävä, vaikka se teoreettisesti olisikin virheellinen. ...Nämä käsitteet ovat kuin verho, joka asettuu meidän ja esineiden [todellisuuden - K.P.] väliin ja kätkee niitä sitä enemmän, mitä läpinäkyvämmäksi sen uskomme."
- (7) Privatisoitumisesta ja joukkotiedotusvälineistä ks. PROKOP, Dieter. Televisio ja työläisten elämäntilanne. Tiedotustutkimus, 3 (1), 1980, ss. 4-6.
- (8) Ks. PROKOP, Dieter. Chancer for spontan modoffentlighed. Mediepolitiske alternativer. Teoksessa CHEESMAN, R. & KYHN, C. (red.). Masskommunikation och medvetandeproduktion - an antologi. Nordisk sommeruniversitets skriftserie nr. 7. København 1975, ss. 344-345.
- (9) Esimerkiksi HEMÄNUS, Pertti & TERVONEN, Ilkka. Objektiiivinen joukkotiedotus. Otava, Helsinki 1980.
- (10) ANDRÉN, G. & HEMÄNUS, P. & LINNÉ, O. & LUNDBERG, D. & SVENDSEN, E.N. & VEIRUP, K. (red.). Loyalitet mod virkeligheden. Objektivitet og journalistisk formidling. Gyldendal, Copenhagen 1979. Kovin erilainen oli varhempien aikojen, esimerkiksi klassisen porvarillisen politiikan kauden asenne "todellisuutta" kohtaan - ellei todellisuus ollut aatteiden, sanomalehtien julistamien aatteiden mukainen, se - siis todellisuus - ei ollut objektiiivinen ja siltä kiellettiin lojaalisuus, koska se oli epäeettinen! - Saanen muistuttaa Matti Juntusen lähes viimeisistä, jo nyt maineikkaista sanoista, jotka hän sinkosi sitä ajatusta vastaan, että tosiasiat puhuvat nykyisessä yhteiskunnassa sivistystä ja sivistysyliopistoa vastaan: "Merkitsee rationaalista optimismia sanoa: Sen pahempi tosiasioille." Sovi-tapa nyt tuon asenteen kanssa sopusointuun konservatiivinen ja resignoitunut "Loyalitet mod virkeligheden"!

Tilaa TIEDOTUSTUTKIMUS!
 Lehden vuosikerta maksaa 40 mk.
 Tilausosoite on
 Tiedotusopillinen yhdistys ry.
 PL 373
 00101 Helsinki 10
 Ps-tili TA 5779 65-3.
 Keskellä vuotta tilauksen teh-
 neille lähetämme alkuvuoden
 numerot.